

Michał Hnatiuk

Narodowy Uniwersytet „Politechnika Lwowska”

ORCID: 0000-0002-7939-1010

Kadra pedagogiczna w polskich i ukraińskich placówkach oświatowych. Krótki zarys porównawczy

W kontekście zmian oświatowych zaprezentowano oczekiwania stawiane pracownikom pedagogicznym. Ujęto stopień przeobrażeń polskiej kadry pedagogicznej na tle przemian obejmujących ukraińską kadre pedagogiczną. Analizę komparatystyczną przeprowadzono w aspekcie jakościowym i ilościowym. W kontekście jakościowym opisano kluczowe akta prawne oraz dokumenty oświatowe, które miały istotny wpływ na pracę, rozwój zawodowy oraz kształcenie nauczycieli w Polsce i w Ukrainie. W kontekście ilościowym zaprezentowano zmiany zarówno w wynagrodzeniu, jak i w zatrudnieniu pracowników pedagogicznych w obu systemach edukacji.

Słowa kluczowe: pedagogika, kadra pedagogiczna, standardy kształcenia nauczycieli, standardy zawodowe, stopień awansu zawodowego, zmiany w wynagrodzeniu nauczycieli, zmiany w zatrudnieniu nauczycieli

Teaching staff in Polish and Ukrainian educational institutions. A brief comparative outline

Expectations for pedagogical staff were presented in the context of educational changes. The degree of transformations of the Polish teaching staff was presented against the background of changes in the Ukrainian teaching staff. The comparative analysis was carried out in qualitative and quantitative terms. In the qualitative context, the key legal acts and educational documents that had a significant impact on the work, professional development and training of teachers in Poland and Ukraine were described. In the quantitative context, changes in both remuneration and employment of teaching staff in both education systems are presented.

Keywords: pedagogy, teaching staff, teacher education standards, professional standards, professional promotion, changes in teachers' salaries, changes in teachers' employment

O jakości każdej szkoły i uzyskiwanych w niej wynikach decydują nauczyciele
(Furmanek, 2007, s. 268)

Wprowadzenie

Nieodzownym elementem każdego etapu kształcenia jest kadra pedagogiczna. To głównie ona organizuje proces kształcenia i realizuje zadania związane z wychowaniem młodego pokolenia. Według Franciszka Szloska „pod pojęciem «nauczyciela» rozumiemy osobę zatrudnioną w placówce oświatowej, oświatowo-wychowawczej lub opiekuńczej, wykonującą między innymi czynności nauczania, wychowania i opieki” (1995, s. 60).

W różnych systemach edukacji, w tym także w polskim, wobec nauczycieli stawiane są wysokie oczekiwania. Te oczekiwania ciągle rosną. Jak zaznacza Joanna Madalińska-Michalak:

oczekujemy od nauczycieli, że będą refleksyjni, dociekliwi, kreatywni, wrażliwi, autonomiczni. Zakładamy, że nauczyciel powinien nie tylko zajmować się realizacją lekcji, ale także – a nawet przede wszystkim – przejmować się sobą, swoją pracą, której zasadniczym podmiotem oddziaływać jest drugi człowiek, a w centrum stoi dobro tego człowieka. Ważne są tu nie tylko działania, wykonywane przez nauczyciela, lecz także jego szczególna postawa, związana zarówno z poczuciem się do odpowiedzialności, jej podejmowaniem, jak i kierowanie się leżące u podstaw tej odpowiedzialności etyką troski (2018, s. 171–172).

Powyższe wymagania stawiane nauczycielom określimy jako **oczekiwania etyczne**.

Na przełomie wieków w efekcie rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnych przeobraża się rola nauczyciela w edukacji. Nauczyciel przestaje być głównym źródłem informacji, a uczniowie coraz częściej czerpią wiedzę o otaczającej ich rzeczywistości z Internetu. Stopniowo i nieodwracalnie zmienia się zarówno rola nauczyciela w procesie dydaktycznym, jak i formy komunikacji pomiędzy nauczycielem a uczniami/studentami. Słusznie zaznaczają Wielisława Osmańska-Furmanek i Marek Furmanek, że „gdy mamy kontinuum informacji, a użytkownik sieci, obywatel cyberprzestrzeni może łączyć się z bazami wiedzy

i przemieszczać po nich dowolnie, uzyskując interesujące go informacje w różnym czasie i miejscu – staje się konieczne przededefiniowanie podstawowych pojęć, ról i relacji między uczniem a nauczycielem” (2004, s. 245). Wraz ze zmianą roli nauczyciela zmieniają się również wymagania co do jego kompetencji związanych z wykorzystaniem technologii cyfrowych w działalności pedagogicznej. Możemy mówić o nowych wymaganiach stawianych nauczycielom, o tzw. **oczekiwaniach informatycznych**, lub dokładniej rzecz ujmując, o stawianych nauczycielom wymaganiach dotyczących kształtowania kompetencji informatycznych.

Kolejne oczekiwanie stawiane pracownikom pedagogicznym to **oczekiwania społeczne**. W szerszym kontekście ujmujemy je jako rodzaj wymagań powiązanych z realizacją społecznych celów wychowania, w węższym – jako odpowiedzialność za indywidualny rozwój ucznia. Ograniczę się do jednej grupy społecznej – rodziców, którzy uosabiają oczekiwania społeczne w obu kontekstach. Z upływem lat ten rodzaj oczekiwań uległ znaczącej zmianie. Jeszcze do niedawna wielu rodziców sądziło, że odpowiedzialność za rozwój, wychowanie oraz kształcenie ich dziecka (dzieci) ponosi wyłącznie szkoła, innymi słowy – pracujący w niej nauczyciele. Obecnie, część z nich zmieniła zdanie i zdecydowała się przyjąć pełną odpowiedzialność za losy swego dziecka – ucznia szkoły. Dostrzeżono, że

coraz lepiej wykształceni rodzice, szczególnie w niektórych środowiskach, mają – czasem wygórowane, to prawda – oczekiwania wobec szkoły i nauczycieli. Zamożniejsi lokują dzieci w płatnych szkołach niepublicznych, mniej zamożni swoje frustracje i żale wylewają na szkołę publiczną i na jej nauczycieli, tworząc tym samym wokół szkoły czarny PR (Madalińska-Michalak, 2018, s. 178).

Możemy stwierdzić, że oczekiwania rodziców (w szerszym kontekście – oczekiwania społeczne) w stosunku do nauczycieli (szkoły) nie pomniejszyły się, a nawet wzrosły. Zmieniło się także podejście do sposobu ich realizacji, uwarunkowane w pewnym stopniu stratyfikacją społeczną.

Należy przyznać, że powyższa lista oczekiwań (wymagań) stawianych kadrze pedagogicznej nie jest listą pełną. Bez popełniania błędu możemy do niej dopisać **oczekiwania przedmiotowe, pedagogiczne, ideowe (światopoglądowe)**¹ oraz inne. Jeśli uwzględnimy różnorodność oczekiwań stawianych nauczycielom, to instynktownie spojrzymy na nich poprzez pryzmat zmian oświatowych, które przeobrażały polski system edukacji, a w szczególności kadre pedagogiczną. W celu zilustrowania głębi tych zmian postanowiono przedstawić je na tle

¹ Przykładem oczekiwań ideowych jest karta LGBT, podpisana przez prezydenta Warszawy Rafała Trzaskowskiego w 2019 roku.

przemian dokonywanych w innym systemie edukacji. Do celów porównawczych wytypowano ukraiński system oświaty.

Warto zaznaczyć, że tematyka kadr pedagogicznych, na dodatek w dwóch różnych systemach edukacji, jest tematyką wielopłaszczyznową i wielokierunkową. Wobec tego w niniejszym artykule ograniczono się do wybranych kontekstów: jakościowych przeobrażeń kadry pedagogicznej, ilościowych zmian w zatrudnieniu oraz zmian w wynagrodzeniu nauczycieli.

Metodologia badań własnych

Według nowoczesnych koncepcji naukowych badania pedagogiczne dzielimy na:

- badania teoretyczne,
- badania diagnostyczne,
- badania weryfikacyjne (Maszke, 2008):

Niniejsze badania empiryczne są oparte na dwóch powyższych elementach.

Badania teoretyczne zmierzają do analizy dokumentów oświatowych i gromadzą informacje o badanej rzeczywistości – wymaganiach stawianych kadrze pedagogicznej zatrudnionej w polskich i ukraińskich placówkach oświatowych. Natomiast **badania diagnostyczne** rozpoznają zaistniały stan rzeczy – zmiany zachodzące w zatrudnieniu i wynagrodzeniu pracowników pedagogicznych w badanych systemach oświaty. Określają one również charakter przemian pracy nauczycieli.

Postanowiono, że do badań teoretycznych stosowane będą takie metody, jak metoda monograficzna oraz metoda porównawcza. Warto zaznaczyć, że za pośrednictwem metody monograficznej pozyskujemy informacje zarówno o instytucjach oświatowo-wychowawczych i opiekuńczych, jak i o instytucjonalnych formach ich działalności (Pilch, 1995). Analizowano zatem jeden z komponentów instytucji oświatowo-wychowawczej – kadre pedagogiczną. Do badań diagnostycznych zastosowano metodę porównawczą oraz statystyczną. Należy podkreślić, że metoda statystyczna z reguły jest stosowana w celu zebrania i zestawienia danych oraz opisu zjawisk masowych (Pieter, 1967). W tym przypadku są to dane o wynikach reorganizacji kadry pedagogicznej w Polsce i w Ukrainie.

W badaniach komparatystycznych wykorzystano również dwie orientacje metodologiczne: jakościową i ilościową. Zastosowanie jakościowej orientacji metodologicznej pozwoliło skoncentrować badania na analizie aktów prawnych i dokumentów oświatowych, które miały istotny wpływ na przeobrażenie kadry pedagogicznej w badanych systemach edukacji. Z kolei wykorzystanie ilościowej orientacji metodologicznej pozwoliło ukierunkować badania na gromadzenie

informacji drogą zliczania i mierzenia zmiennej obserwowalnej (Maszke, 2008), w tym przypadku zmian w zatrudnieniu i wynagrodzeniu pracowników pedagogicznych.

Prezentowane wyniki badań obejmują lata 2000–2019.

Materiał badań i dyskusja

Uregulowania prawne w zakresie kształcenia i pracy nauczycieli w Polsce

W Polsce proces kształcenia przyszłych nauczycieli regulują rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej (MEN), zaś obowiązki i prawa nauczycieli, ścieżkę ich rozwoju zawodowego czy chociażby warunki pracy i wynagrodzenia określa ustawa z 26 stycznia 1982 roku – Karta nauczyciela, która od tamtego czasu była wielokrotnie nowelizowana². Nauczyciele akademicy podlegają odrębnym przypisom.

Warto zaznaczyć, że w pierwszej dekadzie nowego stulecia standardy kształcenia nauczycieli na jednolitych studiach magisterskich, a także na studiach wyższych zawodowych, uzupełniających studiach magisterskich oraz studiach podyplomowych określało Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004 roku (Dz.U. nr 207, poz. 2110). Program studiów w zakresie specjalizacji nauczycielskiej obejmował: kształcenie kierunkowe (przygotowanie merytoryczne z zakresu przedmiotu), kształcenie nauczycielskie (przygotowanie do realizacji zajęć dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych), praktyki pedagogiczne, kształcenie w zakresie technologii informacyjnej oraz kształcenie w zakresie języka obcego. Po zrealizowaniu programu absolwent studiów i studiów podyplomowych w specjalizacji nauczycielskiej posiadał wymagane umiejętności w zakresie:

- 1) dydaktycznym;
- 2) wychowawczym i społecznym (umiejętność rozpoznawania potrzeb uczniów, zdolność do współpracy w relacjach międzyludzkich);
- 3) kreatywnym (zdolność do samokształcenia, innowacyjności, niestandardowych działań);
- 4) prakseologicznym (skuteczność w planowaniu, realizacji, organizowaniu, kontroli i ocenie procesów edukacyjnych);

² Ustawę tę nowelizowano m.in. w 2000 roku (ustawa z dnia 18 lutego 2000 roku o zmianie ustawy – Karta nauczyciela oraz o zmianie niektórych innych ustaw), 2001 roku (ustawa z dnia 23 sierpnia 2001 roku o zmianie ustawy o systemie oświaty, ustawy – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, ustawy – Karta nauczyciela oraz niektórych innych ustaw), 2004 roku (ustawa z dnia 15 lipca 2004 roku o zmianie ustawy – Karta nauczyciela oraz o zmianie niektórych innych ustaw), 2008 roku (ustawa z dnia 21 listopada 2008 roku o zmianie ustawy – Karta nauczyciela) oraz w pozostałych latach.

- 5) komunikacyjnym (skuteczność zachowań werbalnych i pozawerbalnych w sytuacjach edukacyjnych);
- 6) informacyjno-medialnym (umiejętność posługiwania się technologią informacyjną w nauczaniu przedmiotu);
- 7) językowym (znajomość co najmniej jednego języka obcego w stopniu zaawansowanym) (Dz.U. nr 207, poz. 2110).

Zgodnie z rozporządzeniem w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (Dz.U. nr 50, poz. 400) praca w odpowiedniej placówce oświatowej zależy od osiągniętego etapu edukacyjnego. Kształcenie na studiach I stopnia umożliwia przyszłym nauczycielom wykonywanie swojego zawodu w przedszkolach i szkołach podstawowych, a kształcenie na studiach II stopnia i jednolitych studiach magisterskich przygotowuje ich do pracy we wszystkich typach szkół i rodzajach placówek.

W drugiej dekadzie nowego stulecia proces kształcenia nauczycieli reguluje Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 roku w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Ministerstwo Edukacji Narodowej zdecydowało, że kształcenie przyszłego nauczyciela na studiach powinno obejmować obowiązkowe przygotowanie w zakresie:

- merytorycznym do nauczania pierwszego przedmiotu (prowadzenia zajęć),
- psychologiczno-pedagogicznym,
- dydaktycznym (Dz.U. poz. 131).

Należy zaznaczyć, że w nowym rozporządzeniu MEN standardy kształcenia przygotowującego do wykonania zawodu nauczyciela określono w kategorii **efektów kształcenia** (ogólnych i szczegółowych). W pewnym stopniu szczegółowe efekty kształcenia ujęte w rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 2012 roku odwzorowują, lecz w innym kontekście, wymagane umiejętności (jakie zdobywał absolwent studiów w specjalizacji nauczycielskiej) określone w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 2004 roku. Dla przykładu, w nowym rozporządzeniu szczegółowym efektem kształcenia w zakresie technologii informacyjnej (w poprzednim rozporządzeniu jest to wymagana umiejętność informacyjno-medialna) jest posiadanie:

- a) podstawowej wiedzy i umiejętności w zakresie technik informatycznych, przetwarzania tekstów, wykorzystywania arkuszy kalkulacyjnych, korzystania z baz danych, posługiwania się grafiką prezentacyjną, korzystania z usług w sieciach informatycznych, pozyskiwania i przetwarzania informacji,
- b) umiejętności zróżnicowanego wykorzystywania technologii informacyjnej w pracy pedagogicznej (Dz.U. poz. 131).

Większość z tych umiejętności już wcześniej była zdobywana podczas studiów o specjalizacji nauczycielskiej w ramach programu nauczania.

Jak już wspomniano, kolejnym ważnym dokumentem, który reguluje pracę nauczyciela, jest Karta nauczyciela. Według niej awans zawodowy każdego nauczyciela odbywa się poprzez osiągnięcie poszczególnych stopni, które można porównać do stopni specjalizacji zawodowej. Ustalono następujące stopnie awansu zawodowego:

- nauczyciel stażysta,
- nauczyciel kontraktowy,
- nauczyciel mianowany,
- nauczyciel dyplomowany (Barański, Szymańska i Rozwadowska-Skrzeczyńska, 2014).

Staż na stopień nauczyciela kontraktowego trwa 9 miesięcy, a na stopień nauczyciela mianowanego i nauczyciela dyplomowanego – 2 lata i 9 miesięcy. Nauczyciel kontraktowy może rozpocząć staż na stopień nauczyciela mianowanego po przepracowaniu w szkole co najmniej 2 lat od dnia nadania poprzedniego stopnia awansu zawodowego. W przypadku nauczyciela mianowanego ubiegającego się o rozpoczęcie stażu na stopień nauczyciela dyplomowanego okres wymuszonej przerwy w awansie zawodowym zmniejsza się do jednego roku (Barański, Szymańska i Rozwadowska-Skrzeczyńska, 2014).

Warunkiem nadania nauczycielowi kolejnego stopnia awansu zawodowego jest spełnienie wymagań kwalifikacyjnych. Do wymagań tych zaliczono posiadanie wymaganych kwalifikacji, odbycie stażu zakończonego pozytywną oceną dorobku zawodowego i uzyskanie pozytywnego wyniku w postępowaniu kwalifikacyjnym (Barański, Szymańska i Rozwadowska-Skrzeczyńska, 2014).

Na podstawie zapisów w Karcie nauczyciela nauczyciel stażysta jest zatrudniany na czas określony (na jeden rok), nauczyciel kontraktowy – na czas nieokreślony, zaś nauczyciel mianowany i nauczyciel dyplomowany są zatrudniani na podstawie mianowania. W świetle prawa pracy zatrudnienie na podstawie mianowania jest bardziej korzystne dla pracownika niż umowa o pracę na czas nieokreślony (Dz.U. 2014, poz. 191).

Należy zaznaczyć, że na środowisko pedagogiczne miały wpływ nie tylko regulacji prawne. Szłosek oznajmia, że

można już mówić o zaistnieniu zewnętrznych warunków, a także pewnej przemianie świadomościowej wśród nauczycieli, by dążyć do „lepszego szkoły”, w której pracują „lepsi” nauczyciele. Stąd w szkolnym środowisku pedagogicznym coraz częściej obserwuje się chęć przeprowadzenia reformy wewnętrznej, umożliwiającej rozwój szkoły zgodnie z wymogami współczesności (2000, s. 239).

Wynagrodzenie pracowników pedagogicznych w Polsce

Na kształtowania kadry pedagogicznej w Polsce oddziaływały nie tylko regulacje prawne i przemiany środowiskowe, lecz także inne czynniki, m.in. wynagrodzenie za pracę. Daje się zauważyć, że wynagrodzenie nauczyciela jest silnie powiązane ze stopniem awansu zawodowego. Oznacza to, że wyższy stopień awansu zawodowego gwarantuje wyższe wynagrodzenie. Jednak, jak zaznacza Bożena Kłos, „awans zawodowy, który w założeniu miał mieć charakter selektywny, w praktyce zamienił się w biurokratyczną formalność, mającą niewiele wspólnego z oceną jakości pracy” (2010, s. 122).

W praktyce pedagogicznej zdarzały się, a sądzę, że zdarzają się nadal, sytuacje, gdzie nauczyciel o niższym stopniu awansu zawodowego ma lepszą jakość i efektywność pracy (np. lepszą zdawalność egzaminów maturalnych swoich uczniów) niż nauczyciel o wyższych kwalifikacjach zawodowych. Pomimo lepszych (lub pomimo gorszych) rezultatów pracy wynagrodzenie nauczyciela pozostaje niezmiennie. W innych zawodach, np. w zawodach związanych z działalnością ubezpieczeniową czy przemysłem, sytuacja, w której wysoko wynagradzany pracownik osiąga przeciętne lub niskie wyniki pracy, a mniej wykwalifikowany – wysokie, jest dostrzegana i korygowana m.in. poprzez zmianę wynagrodzenia. W zawodzie nauczyciela, na dzień dzisiejszy, taka korekta jest niemożliwa do zrealizowania.

Na podstawie analizy porównawczej przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w Polsce w różnych sferach budżetowych (tabela 1) stwierdzono, że:

1. Wynagrodzenie nauczycieli stopniowo wzrasta³. W 2018 roku przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w edukacji wynosiło 4479 złotych. W porównaniu z 2015 rokiem powiększyło się ono o ponad 8%, a w porównaniu z 2005 rokiem wzrosło o ponad 81%.
2. Obecnie, przeciętne miesięczne wynagrodzenie pracowników oświaty jest najniższe w porównaniu z wynagrodzeniami w przemyśle lub w działalności finansowej. Jednak przez wiele lat przeciętne zarobki nauczycieli były przyrównywane do zarobków pracowników przemysłu. Co prawda, nigdy nie dorównywały one wynagrodzeniu pracowników zatrudnionych w sferze finansowej.
3. Wynagrodzenie nauczycieli pozostaje skorelowane ze stopniem awansu zawodowego. W teorii sprzężenie wynagrodzenia ze stopniem awansu zawo-

³ W życie weszło rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2020 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wysokości minimalnych stawek wynagrodzenia zasadniczego nauczycieli, ogólnych warunków przyznawania dodatków do wynagrodzenia zasadniczego oraz wynagradzania za pracę w dniu wolnym od pracy (Dz.U. 2020, poz. 1491), według którego wzrasta wysokość minimalnych stawek wynagrodzenia zasadniczego nauczycieli.

dowego powinno być bodźcem do samokształcenia nauczycieli, a co za tym idzie – zwiększenia ich efektywności pracy. W praktyce dla niektórych nauczycieli awans zawodowy stał się formalnością zawodową, która w niewielkim stopniu polepsza ich warsztat pracy oraz wpływa na wynik końcowy procesu dydaktycznego.

Tabela 1.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce w wybranych sferach budżetowych

Rodzaje działalności ekonomicznej	2005	2010	2013	2015	2018
	Wynagrodzenie w złotych				
Działalność finansowa	4239	5390	6154	6511	7500
Edukacja	2469	3381	3909	4133	4479
Przemysł	2362	3258	3764	3983	4672

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Mały Rocznik Statystyczny Polski* (2005–2019).

Zmiany w zatrudnieniu pracowników oświaty w Polsce

W Polsce w procesie przemian politycznych, ekonomicznych i społecznych zmieniła się liczba nauczycieli. Liczba etatów zmieniała się także z powodu reorganizacji systemu edukacji (Hnatiuk, 2016). Zmiany ilościowe w zatrudnieniu kadry pedagogicznej zaprezentowano w tabeli 2. W celu określenia zarysowujących się trendów zdecydowano się przedstawić w sposób graficzny (rys. 1) liczbę etatów nauczycielskich w trzech typach szkół: w zasadniczych szkołach zawodowych, liceach ogólnokształcących i profilowanych oraz technikach⁴. Liczbę nauczycieli w szkolnictwie ogólnokształcącym oraz technicznym i zawodowym ujęto w latach szkolnych 2000/2001 – 2018/2019.

⁴ Od roku szkolnego 2017/2018 są to szkoły branżowe I stopnia, licea ogólnokształcące oraz technika.

Tabela 2.

Nauczyciele w Polsce w latach szkolnych 2000/2001 – 2018/2019

Lata szkolne	Nauczyciele w szkołach ^a (tys.)					
	podstawowych	gimnazjach	ogólnokształcących		technicznych i zawodowych	
			liceach ogólnokształc.	liceach profilow.	zasadniczych zawodowych	technikach
2000/2001	226,4	70,1	45,6		89,7 ^b	
2001/2002	242,4	123,9	52,6		105,6 ^b	
2002/2003	242,4	129,4	47,6	11,6	13,1	32,8
2003/2004	–	–	–	–	–	–
2004/2005	209,5	120,9	49,9 ^d	14,2	12,6 ^c	26,6 ^{de}
2005/2006	187,5	114,5	47,2 ^d	11,0	12,4 ^c	44,8 ^{de}
2006/2007	186,3	114,7	49,1 ^d	9,6	13,5 ^c	48,1 ^{de}
2007/2008	183,9	113,0	52,6 ^d	8,4	16,5 ^c	46,9 ^{de}
2008/2009	180,9	110,8	51,9 ^d	5,7	17,2 ^c	46,4 ^{de}
2009/2010	178,4	110,3	50,9 ^d	4,0	17,5 ^c	49,5 ^{de}
2010/2011	176,3	109,4	50,3 ^d	2,9	17,2 ^c	47,4 ^{de}
2011/2012	173,3	106,8	47,8 ^d	2,2	16,5 ^c	44,6 ^{de}
2012/2013	170,6	103,0	44,8 ^d	1,3	15,8 ^c	43,7 ^{de}
2013/2014	169,8	100,5	41,8 ^d	0,5	15,0 ^c	43,3 ^{de}
2014/2015	180,4	100,7	42,4 ^d	0,0	16,4 ^c	46,3 ^{de}
2015/2016	190,5	99,5	41,2 ^{ce}		16,0 ^c	45,6 ^{de}
2016/2017	184,9	98,2	40,2 ^{ce}		15,4 ^c	45,7 ^{de}
2017/2018	222,7 ^f	65,9 ^f	40,1 ^{ce}		15,1 ^{cg}	46,1 ^{de}
2018/2019	256,8 ^f	33,6 ^f	39,0 ^{ce}		14,7 ^{cg}	45,7 ^{de}

Łącznie ze szkołami: a – dla dorosłych, b – policealnymi, c – specjalnymi ponadgimnazjalnymi przysposabiającymi do pracy, d – uzupełniającymi (odpowiednio: liceami ogólnokształcącymi / technikami), e – artystycznymi dającymi uprawnienia zawodowe i policealnymi (od roku szkolnego 2008/2009 bez szkół policealnych). Od roku szkolnego 2017/2018: f – 8-letnie szkoły podstawowe, g – szkoły branżowe I stopnia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Mały rocznik statystyczny* (2000–2019).

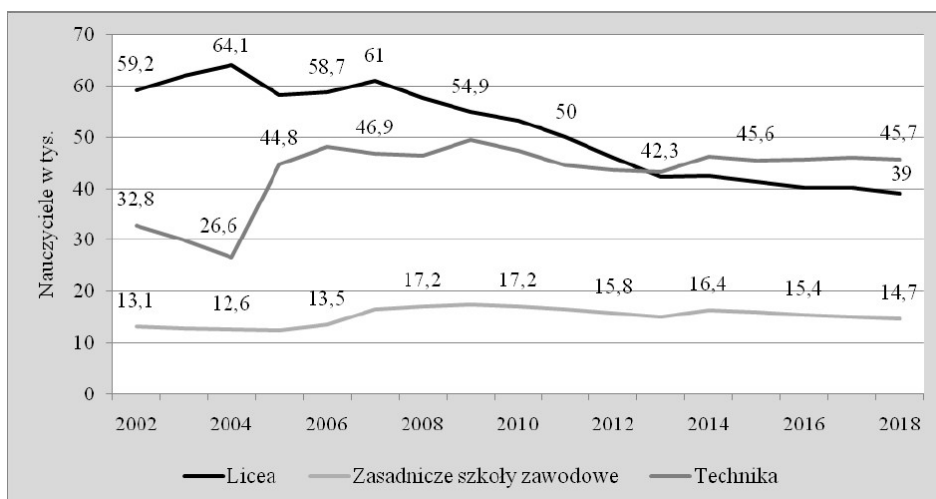
Z danych zgromadzonych w tabeli 2 wynika, że w latach szkolnych 2000/2001 – 2018/2019 liczba etatów nauczycielskich w szkolnictwie w Polsce zmieniała się w sposób następujący: w szkołach podstawowych i gimnazjach w latach 2000/2001 zatrudnionych było 296,5 tys. nauczycieli, w latach 2004/2005 – 330,4 tys. (największa liczba), w latach 2010/2011 – 285,7 tys., w latach 2014/2015 – 281,1 tys., a w latach 2018/2019 – 290,4 tys. Dostrzegamy, że w badanym (19-letnim) okresie liczba nauczycieli zatrudnionych w szkołach podstawowych i gimnazjach⁵ ulegała zmianie w stopniu nieznacznym.

W technikach oraz zasadniczych szkołach zawodowych (te ostatnie od roku szkolnego 2017/2018 stopniowo przekształcano w szkoły branżowe I stopnia) liczba nauczycieli pomniejszyła się o ponad 29 tys.

Znacząco zmniejszyła się liczba pracowników pedagogicznych w liceach ogólnokształcących (zob. rys. 1). Jeśli porównamy sumaryczną liczbę nauczycieli zatrudnionych w liceach ogólnokształcących i liceach profilowanych w roku szkolnym 2004/2005 z ich odpowiednią liczbą w roku szkolnym 2014/2015, wiadać wyraźnie, że w zatrudnieniu nauczycieli w liceach ogólnokształcących dominuje trend spadkowy. W roku szkolnym 2002/2003 w liceach ogólnokształcących i profilowanych pracowało 59,2 tys. nauczycieli, w 2004/2005 – 64,1 tys., 2008/2009 – 57,6 tys., w 2011/2012 – 50 tys., a w 2014/2015 – tylko 42,4 tys. W porównaniu do roku szkolnego 2004/2005 liczba nauczycieli w rodzajowych szkołach ponadgimnazjalnych⁶ w ciągu dziesięciu lat pomniejszyła się o 21,7 tys. (33,8%). Tendencja spadkowa w tym typie szkół nadal się utrzymuje.

⁵ W 2017 roku rozpoczął się proces stopniowego wygaszania gimnazjów. Dotychczasowe 6-letnie szkoły podstawowe i gimnazja przekształcono w 8-letnie szkoły podstawowe.

⁶ Od 2017 roku wskutek reformy oświatowej są to szkoły ponadpodstawowe.

Rysunek 1. Liczba nauczycieli w Polsce w latach szkolnych 2002/2003 – 2018/2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Mały rocznik statystyczny* (2000–2019).

Warto podkreślić, że licea profilowane kształcą w profilach kształcenia ogólnozawodowego ujęto jako placówki ogólnokształcące, ponieważ ich ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, lecz nie uprawnia do uzyskania dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe (Dz.U. nr 144, poz. 1615).

Uregulowania prawne dotyczące pracy nauczycieli w Ukrainie

Podobnie jak w wielu innych systemach edukacji, w Ukrainie w różnych typach szkół, niezależnie od ich podporządkowania, form i typów własności, proces dydaktyczny przeprowadza się w oparciu o standardy kształcenia. W ostatnich latach opracowano również nowe standardy zawodowe. W świetle analizy porównawczej warto zaznaczyć, że w maju 2020 roku Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy przedstawiło do publicznej dyskusji standardy zawodowe nauczyciela szkoły podstawowej oraz nauczyciela szkoły średniej ogólnokształcącej (MEiN Ukrainy, 2020). Opisano w nich podstawowe funkcje nauczyciela, warunki przyjęcia do pracy i warunki pracy, a także określono jednolite wymagania dotyczące ogólnych i zawodowych kompetencji nauczyciela. Kompetencje zawodowe pracowników pedagogicznych z uwzględnieniem odpowiedniej kategorii kwalifikacji (specjalista, specjalista II stopnia, specjalista I stopnia, specjalista wyższego stopnia) ujęto w kilku grupach.

W grupie A znajdują się kompetencje:

- językowo-komunikacyjne,
- przedmiotowe,
- informacyjno-cyfrowe.

W grupie B widnieją kompetencje:

- psychologiczne,
- emocjonalne i etyczne,
- partnerstwa pedagogicznego (umiejętność komunikowania się z kolegami, rodzicami).

W grupie C pojawiły się takie kompetencje, jak:

- inkluzyjne (umiejętność zapewnienia każdemu uczniowi korzystnych warunków w środowisku edukacyjnym),
- zdrowotno-ochronne,
- projektowe (umiejętność projektowania rozwoju i edukacji ucznia).

W grupie D mieszczą się kompetencje:

- prognostyczne,
- organizacyjne,
- oceniające (umiejętność oceny osiągnięć uczniów).

W grupie E figurują kompetencje:

- innowacyjne,
- edukacyjne (uczenia się przez całe życie),
- refleksyjne (MEiN Ukrainy, 2020).

Warto także zaznaczyć, że w dokumentach oświatowych Ukrainy: O edukacji przedszkolnej (Rada Najwyższa Ukrainy, 2000), O szkolnictwie średnim ogólnym (Rada Najwyższa Ukrainy, 1999), O szkolnictwie wyższym (Rada Najwyższa Ukrainy, 2002) itp. nauczycielom poświęcono wiele uwagi, a także precyzyjnie określono ich prawa i obowiązki. W aktach prawnych dla nauczycieli, pedagogów szkolnych czy psychologów wprowadzono zasadę ciągłego doskonalenia umiejętności zawodowych oraz dodano elementy stymulacji materialnej. Innymi słowy, wynagrodzenie pracowników pedagogicznych zostało uzależnione od ich kwalifikacji. W odróżnieniu od innych krajów atestacja nauczycieli w Ukrainie stała się obowiązkowa i przeprowadza się ją we wszystkich placówkach edukacyjnych.

Obowiązek doskonalenia się nie omija także pracowników pedagogicznych w placówkach wychowania przedszkolnego. Ich ścieżkę awansu zawodowego określa ustawa O edukacji przedszkolnej, w której w art. 32 zaznaczono, że atestacja personelu pedagogicznego placówek przedszkolnych niezależnie od ich podporządkowania, form i typów własności jest obowiązkowa i odbywa się zwykle raz na 5 lat (Hrynewycz, 2013). Podobne uregulowania prawne dotyczące awansu zawodowego pracowników pedagogicznych zawiera art. 27 ustawy

O szkolnictwie średnim ogólnym i art. 48 ustawy O szkolnictwie wyższym, który podkreśla, że pozytywna decyzja komisji atestacyjnej może być podstawą do awansu zawodowego (objęcia wyższego stanowiska), a negatywna – do zwolnienia z pracy lub z zajmowanego stanowiska.

Procedurę przeprowadzenia atestacji określają *Przepisy w zakresie atestacji pracowników pedagogicznych Ukrainy*. Według tych przepisów atestacja może być prowadzona w trybie zwyczajnym (raz na 5 lat) lub na wniosek pracownika w trybie nadzwyczajnym (w okresie krótszym, jednak nie wcześniej niż 2 lata od poprzedniej atestacji). Zorganizowanie i przeprowadzenie atestacji powierzono komisjom atestacyjnym I, II lub III stopnia. Dla atestacji pracowników pedagogicznych w przedszkolach, szkołach średnich, zawodowych i szkołach wyższych I–II poziomu akredytacji niezależnie od ich podporządkowania, rodzajów i form własności powoływane są komisje atestacyjne I stopnia. Komisja atestacyjna ma prawo atestować (egzaminować) pracownika w celu:

- sprawdzenia poprawności powierzonego mu stanowiska;
- uzyskania przez pracownika odpowiedniego stopnia awansu zawodowego (kategorii kwalifikacyjnej):
 - specjalista,
 - specjalista II stopnia,
 - specjalista I stopnia,
 - specjalista wyższego stopnia;
- nadania pracownikowi pedagogicznemu placówki wychowania przedszkolnego odpowiedniego tytułu:
 - wychowawca-metodyk,
 - starszy wychowawca;
- nadania nauczycielom wszystkich kierunków (specjalności) tytułu:
 - starszy nauczyciel,
 - nauczyciel-metodyk (MEiN Ukrainy, 2005).

Analiza ukraińskich aktów prawnych daje podstawy twierdzić, że:

1. Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy konsekwentnie dąży do tego, aby zintegrować ukraiński system oświaty z europejskim obszarem edukacji.
2. Ukraińskie standardy zawodowe nauczycieli oparte są na międzynarodowym doświadczeniu w tworzeniu standardów zawodowych.
3. W ukraińskiej oświacie postawiono akcent na wysoko wykwalifikowaną kadrę pedagogiczną. W szkołach różnych typów i form własności dla nauczycieli wprowadzono zasadę ciągłego doskonalenia umiejętności zawodowych, a awans zawodowy pracowników pedagogicznych stał się obowiązkowy.

Są także przesłanki, aby sądzić, że standardy kształcenia instytucji oświatowych (przygotowujących studentów do zawodu nauczyciela) odwzorowują nowe standardy zawodowe nauczyciela szkoły ogólnokształcącej.

Wynagrodzenie pracowników pedagogicznych w Ukrainie

Pomimo ciągłego doskonalenia się i podwyższania swoich kwalifikacji zawodowych pracownicy pedagogiczni w Ukrainie zaliczani są do grup zawodowych nieadekwatnie wynagradzanych za swoją pracę. W 2009 roku spośród 20 rodzajów działalności ekonomicznej, odnośnie do których urząd statystyczny Ukrainy podał dane o średnim wynagrodzeniu, edukacja zajmowała 14. miejsce. Średnie wynagrodzenie w edukacji wynosiło 85% średniej płacy w ekonomice i 76% średniej płacy w przemyśle (Kremeń, 2011). Z biegiem czasu wynagrodzenie pracowników pedagogicznych w Ukrainie znacząco wzrosło, lecz nadal pozostało najniższe w porównaniu do wynagrodzeń uzyskiwanych w przemyśle czy działalności finansowej (zob. tabela 3).

Tabela 3.

Nominalne⁷ miesięczne wynagrodzenie w Ukrainie w wybranych sferach budżetowych

Rodzaje działalności ekonomicznej	2005	2010	2013	2015	2018
	Wynagrodzenie w hrywnach				
Działalność finansowa	1553	4601	6275	8603	16161
Edukacja	641	1889	2700	3132	7041
Przemysł	967	2580	3763	4789	9633

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów Państwowej Służby Statystyki Ukrainy, *Rocznik Statystyczny Ukrainy (2005–2018)*.

Na podstawie analizy porównawczej miesięcznego wynagrodzenia nauczycieli z wynagrodzeniami w innych sferach budżetowych stwierdzono, że:

1. Wynagrodzenie nauczycieli w Ukrainie dynamicznie wzrasta. Jeśli w 2005 roku wynosiło ono zaledwie 641 hrywien, w 2010 roku wzrosło prawie trzykrotnie i wynosiło 1889 hrywien, to w 2018 roku powiększyło się prawie jedenastokrotnie i osiągnęło kwotę 7041 hrywien.

⁷ Wynagrodzenie nominalne – wynagrodzenie naliczane pracownikom w gotówce za przepracowany czas lub wykonaną pracę. Obejmuje ono obowiązkowe potrącenia z płacy (np. podatek od dochodu osób fizycznych). Nie wliczono do niego kwoty jednorazowej składki na obowiązkowe państwowe ubezpieczenie społeczne, opłacane przez pracodawcę.

2. Aktualnie, nominalne miesięczne wynagrodzenie pracowników oświaty jest niższe w porównaniu z wynagrodzeniami w przemyśle lub działalności finansowej. Trend nieadekwatnego wynagrodzenia pracowników pedagogicznych w stosunku do wynagrodzeń uzyskiwanych w innych sferach budżetowych nadal się utrzymuje.
3. Wynagrodzenie nauczycieli sprzężone ze stopniem awansu zawodowego, wg zasady: wyższy stopień – wyższe wynagrodzenie. Jednak nawet najwyższy stopień awansu zawodowego nie zmienia wcześniej nawiązanego stosunku pracy z nauczycielem (umowy o pracę). Wysoka kategoria kwalifikacyjna nie chroni także pracownika pedagogicznego przed redukcją etatu lub przed zwolnieniem.

Zmiany w zatrudnieniu pracowników oświaty w Ukrainie

W Ukrainie spośród 1,6 mln pracowników oświaty ok. 1 mln stanowią nauczyciele (w tej liczbie również nauczyciele akademicy)⁸. W roku 2010 podział pracowników pedagogicznych przedstawiał się następująco: 140 tys. – placówki wychowania przedszkolnego, 520 tys. – szkolnictwo średnie, 25 tys. – edukacja pozaszkolna, 45 tys. – szkolnictwo zawodowe, 200 tys. – szkolnictwo wyższe, 25 tys. – kształcenie podyplomowe (Kremeń, 2011).

Z upływem czasu liczba pracowników pedagogicznych w Ukrainie stopniowo pomniejszała się. Możemy uznać, że w zatrudnieniu kadry pedagogicznej została zarysowana tendencja spadkowa. Potwierdzeniem spadkowego trendu są niektóre raporty, publikacje o stanie edukacji oraz dane statystyczne. Za główną przyczynę zachodzących zmian należy uznać niż demograficzny. Do pomniejszenia liczby pracowników oświaty przyczyniły się także przemiany polityczne oraz ekonomiczne.

Podczas opisywania dynamiki przemian w zatrudnieniu nauczycieli w Ukrainie ograniczono się do szkół ogólnokształcących. W tabeli 4 zgromadzono dane, które ilustrują przemiany w zatrudnieniu pracowników pedagogicznych w placówkach oświatowych I–III stopnia w okresie 19 lat.

⁸ Zaprezentowane dane odzwierciedlają wartości liczbowe według stanu na rok 2010.

Tabela 4.

Nauczyciele w szkołach ogólnokształcących w Ukrainie w latach szkolnych 2000/2001 – 2018/2019

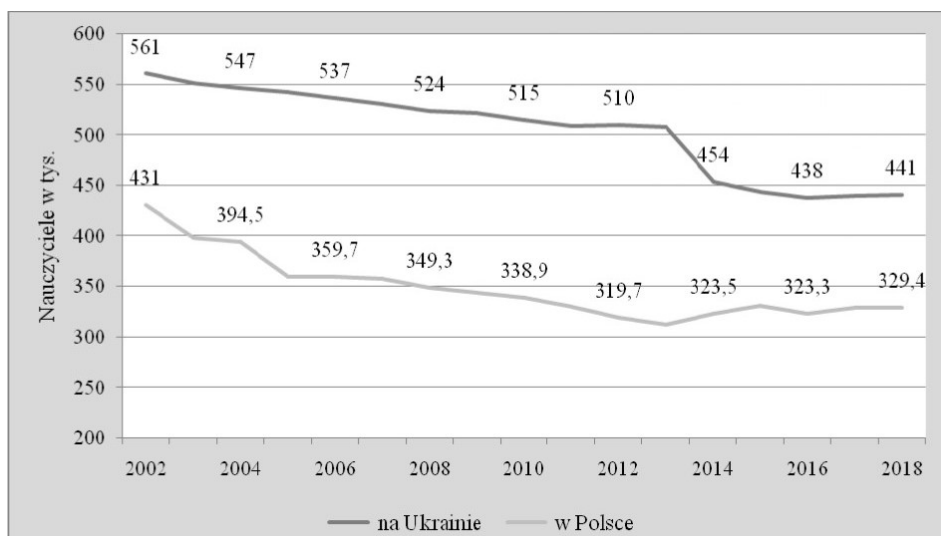
Lata szkolne	Nauczyciele w szkołach ogólnokształcących (tys.)
2000/2001	577
2001/2002	568
2002/2003	561
2003/2004	551
2004/2005	547
2005/2006	543
2006/2007	537
2007/2008	531
2008/2009	524
2009/2010	522
2010/2011	515
2011/2012	509
2012/2013	510
2013/2014	508
2014/2015 ¹	454
2015/2016 ¹	444
2016/2017 ¹	438
2017/2018 ¹	440
2018/2019 ¹	441

¹ – nie wliczono danych statystycznych z okupowanej Republiki Krym oraz okupowanych obwodów – donieckiego i ługańskiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów Państwowej Służby Statystyki Ukrainy (2005–2018).

Należy zaznaczyć, że w badaniu empirycznym dotyczącym zatrudnienia kadry pedagogicznej w Ukrainie nie udało się zebrać pełnych danych statystycznych o tej grupie zawodowej. W biuletynach statystycznych zazwyczaj prezentowano ogólną liczbę pracowników pedagogicznych. Wartości liczbowych nauczycieli zatrudnionych na każdym szczeblu edukacji nie wyszczególniono. Z tego powodu graficzną analizę porównawczą kadry pedagogicznej zatrudnionej w polskim i ukraińskim systemie edukacji przeprowadzono w sposób uwzględniający tylko sumaryczną liczbę nauczycieli w szkołach ogólnokształcących⁹ (rys. 2).

⁹ Odpowiednikiem tych szkół w ukraińskim systemie oświaty są szkoły ogólnokształcące I–III stopnia. We wrześniu 2017 roku Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła nową ustawę O edukacji, według

Rysunek 2. Liczba nauczycieli w Polsce i w Ukrainie w szkołach ogólnokształcących w latach szkolnych 2000/2001 – 2018/2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów Państwowej Służby Statystyki Ukrainy (2005–2018) oraz danych GUS, *Mały rocznik statystyczny* (2000–2019).

W publikacjach naukowych opisujących efektywne sposoby rozwiązywania problemów edukacyjnych zwracano uwagę na konieczność podjęcia działań skierowanych na zwiększenie renomy zawodu nauczyciela poprzez zatrudnienie i utrzymanie w sferze edukacji tylko najlepszych fachowców. Sugerowano zmniejszyć liczbę pracowników pedagogicznych oraz poprawić jakość ich pracy. Aby podwyższyć poziom wynagrodzenia kadry pedagogicznej, proponowano zwiększenie proporcji uczniów – nauczyciel poprzez zwiększenie liczebności klas oraz łączenie małych szkół (Kremeń, 2011).

Warto dodać, że oprócz rozwiązań ekonomicznych proponowano też rozwiązania naukowe. W ostatnich latach w Instytucie Kształcenia Nauczycieli i Kształcenia Dorosłych Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy prowadzono badania nad udoskonaleniem procesu kształcenia kandydatów na nauczycieli. Problematyką badań były współczesne uwarunkowania procesu nauczania – uczenia się, a w szczególności zależność jakości kształcenia od wpro-

której powstała nowa trzypoziomowa struktura oświaty: 4-letnia edukacja podstawowa (od 2018 roku), 5-letnie podstawowe wykształcenie średnie (od 2022 roku), 3-letnie profilowe wykształcenie średnie w liceach lub w instytucjach szkolnictwa zawodowego (od 2027 roku). W polskim systemie edukacji – do roku szkolnego 2017/2018 są to szkoły podstawowe, gimnazja, licea ogólnokształcące oraz do roku szkolnego 2015/2016 licea profilowane. Od roku szkolnego 2017/2018 – 8-letnie szkoły podstawowe oraz 4-letnie licea ogólnokształcące.

wadzenia innowacji pedagogicznych i technologii informacyjnej oraz ich wpływ na efektywność pracy nauczyciela (Nyczkało, 2012).

Wnioski

Wymowne w dzisiejszych czasach stały się słowa Szloska, który uważa, że „kluczem służącym do podniesienia poziomu pracy szkoły jest nauczyciel i głównie na jego osobie, na jego przygotowaniu zawodowym należałoby skupić wysiłki zmierzające do optymalizacji efektów pracy szkoły” (1987). Oprócz wysokich oczekiwań (wymagań) zawodowych nauczycielom stawiane są również wysokie wymagania etyczne, społeczne i inne. Są one odzwierciedlone w licznych aktach prawnych i dokumentach oświatowych.

W Polsce standardy kształcenia przyszłych nauczycieli regulują rozporządzenia MEN, zaś prawa, obowiązki oraz ścieżkę rozwoju zawodowego – przepisy Karty nauczyciela. W Ukrainie standardy zawodowe nauczycieli określają rozporządzenia Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy, a prawa, obowiązki oraz szczegółowe wymagania stawiane do pracowników pedagogicznych – ustawy: O edukacji przedszkolnej, O szkolnictwie średnim ogólnym, O kształceniu zawodowym, O szkolnictwie wyższym i in. Wspólnym ogniwem zarówno polskich, jak i ukraińskich aktów prawnych jest to, że wprowadzają one jakościowe zmiany do procesu kształcenia, pracy i rozwoju zawodowego nauczycieli, a co za tym idzie – przeobrażają system edukacji oraz podwyższają efektywność procesu dydaktycznego. Co prawda, wiele kwestii związanych z pracą nauczycieli pozostało nierozwiązanych. Dla przykładu, w Polsce nierozwiązana jest kwestia „polityki w zakresie naboru do zawodu nauczyciela zarówno w sensie ilościowym, jak i jakościowym” (Kłos, 2010, s. 121). Natomiast w Ukrainie nierozstrzygnięta pozostaje kwestia finansowania niektórych instytucji oświatowych. Jak zaznacza Lilija Hrynewycz, wydatki związane z przygotowaniem kadry pracowniczej przeniesiono do finansowania z budżetów lokalnych (Rada Najwyższa Ukrainy, 2015). W niektórych województwach Ukrainy budżety lokalne nie udźwignęły tego ciężaru. Wobec tego rząd był zmuszony przydzielać dodatkowe koszty (Hrynewycz, 2016).

Dzięki zgromadzeniu informacji drogą zliczania zmiennych obserwowalnych, takich jak wysokość wynagrodzenia pracowników pedagogicznych oraz ilość zatrudnionych nauczycieli w Polsce i w Ukrainie, stwierdzono, że:

1. W obu systemach edukacji wynagrodzenie nauczycieli jest ściśle powiązane ze stopniem awansu zawodowego. W Polsce nadanie stopnia awansu zawodowego nauczyciela mianowanego (dyplomowanego) wiąże się nie tylko z wyższym wynagrodzeniem, lecz jest także podstawą do zmiany stosunku

pracy. Stosunek pracy z nauczycielem mianowanym i z nauczycielem dyplomowanym nawiązuje się na podstawie mianowania. Mianowanie jest odrębną od umowy o pracę podstawą nawiązania stosunku pracy oraz gwarantuje większą stabilność zatrudnienia (WP Operon, 2020). W Ukrainie wyższy stopień awansu zawodowego również powoduje wyższe wynagrodzenie, jednak nie chroni pracownika pedagogicznego przed redukcją etatu czy zwolnieniem z pracy.

2. Zarówno w Polsce, jak i w Ukrainie wynagrodzenie pracowników pedagogicznych stopniowo wzrasta. Pomimo to, obecnie pozostaje ono najniższe w porównaniu z wynagrodzeniami w przemyśle lub w działalności finansowej.

3. Liczba nauczycieli w polskich i ukraińskich szkołach ogólnokształcących systematycznie pomniejsza się. Tendencja spadkowa ma bardziej wyrazisty charakter w ukraińskich placówkach oświatowych niż w polskich. Za główną przyczynę zmian w zatrudnieniu nauczycieli w Polsce uważa się zmiany demograficzne oraz niejednokrotną reorganizację systemu edukacji. Jak zaznacza Tatiana Walkowiak, „polityka oświatowa w Polsce jest jedną z bardziej niestabilnych na tle innych krajów Unii Europejskiej” (2019, s. 243). W Ukrainie istotny wpływ na przemiany ilościowe kadry pedagogicznej wywiera niż demograficzny oraz czynniki polityczno-ekonomiczne (Hnatiuk, 2017).

Warto zaznaczyć, że przy tak obszernym zakresie badań porównawczych niektóre aspekty danej problematyki zostały pominięte. Pomimo to zgromadzony materiał empiryczny może być podstawą do dalszych rozważań podjętych w tym kierunku.

Bibliografia

- Barański A., Szymańska M. i Rozwadowska-Skrzeczyńska J. (2014). *Karta nauczyciela: komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Furmanek W. (2007). *Jutro edukacji technicznej*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- GUS (2000). *Mały rocznik statystyczny*. Zaczepnięte 25 października 2015. Strona internetowa: <http://stat.gov.pl/wyszukiwarka/szukaj.html>
- Hnatiuk M. (2016). Qualitative and quantitative changes of upper secondary education in Poland. *Порівняльна професійна педагогіка / Comparative professional pedagogy*, 6(2), 74–80.
- Hnatiuk M. (2017). Czynniki polityczno-ekonomiczne a edukacja przedszkolna w Polsce i Ukrainie. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 4(12), 50–55.
- Hrynewycz L.M. (red.) (2013). *Zakonodawstwo Ukrainy u sferi osvity ta profesijnoho nawczannia*. Kijów: Parlamentskie wydawnictwo.
- Hrynewycz L.M (2016). Profesijno-techniczna osvita – ce chasty na nacionalnoji bezpeky Ukrajinu. *Profesijno-techniczna osvita*, 2, 3–7.

- Kłós B. (2010). Nauczyciele w zreformowanym systemie edukacji. W: M. Korolewska i J. Osiecka-Chojnacka (red.), *Polityka oświatowa*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe Kancelarii Sejmu.
- Kremen W.G. (red.) (2011). *Nacionalna dopowid pro stan i pespektywy rozwytku oswity w Ukraini*. Kijów: Pedagogiczna Dumka.
- Madalińska-Michalak J. (2018). Kariera w zawodzie nauczyciela. W: A. Solak (red.), *Edukacja zawodowa i ustawiczna*. Warszawa: Wydawnictwo APS w Warszawie.
- Maszke A.W. (2008). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- MEiN Ukrainy (2010). *Pro zatwerdżennia typowoho polożennia pro atestaciju pedahohicznych praciwnykiw*. Zaczepnięte 19 listopada 2015. Strona internetowa: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10#Text>
- MEiN Ukrainy (2020). *Pro zatwerdżennia profesijnoho standartu za profesijamy „Wczytel poczatkowych klasiw zakładu zahalnoji serednioji oswity”, „Wczytel zakładu zahalnoji serednioji oswity”*. Zaczepnięte 9 października 2020. Strona internetowa: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennja/2020/05/05/04052020-profesiinii-standart-vchitelya-1-1.docx>
- Nyczkało N.G. (2012). Koncepcja badań pedagogicznych: specyfika i uwarunkowania realizacyjne. W: F. Szlosek (red.), *Badanie. Dojrzewanie. Rozwój (na drodze do doktoratu). Tożsamość naukowa lub dojrzałość metodologiczna jako konieczne warunki dobrej koncepcji badań własnych*. Warszawa – Radom: Instytut Technologii Eksploatacji.
- Osmańska-Furmanek W. i Furmanek M. (2004). Media w edukacji jako element przygotowania zawodowego pedagoga. W: W. Furmanek i A. Piecuch (red.), *Dydaktyka informatyki. Problemy metodyki*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Oświata i prawo*. WP Operon. Zaczepnięte 17 października 2020. Strona internetowa: <http://oswiataiprawo.pl/porady/przywileje-nauczyciela-mianowanego/>
- Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (2000). *Zakłady zahalnoji serednioji oswity*. Zaczepnięte 14 sierpnia 2020. Strona internetowa: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/znz_u.html
- Pieter J. (1967). *Ogólna metodologia pracy naukowej*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Polska Akademia Nauk.
- Pilch T. (1995). *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004 roku w sprawie standardów kształcenia nauczycieli (Dz.U. nr 207, poz. 2110).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 marca 2009 roku w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli (Dz.U. nr 50, poz. 400).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 roku w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonania zawodu nauczyciela (Dz.U. poz. 131).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2020 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wysokości minimalnych stawek wynagrodzenia zasadniczego nauczycieli, ogólnych warunków przyznawania dodatków do wynagrodzenia zasadniczego oraz wynagradzania za pracę w dniu wolnym od pracy (Dz.U. 2020, poz. 1491).
- Szłosek F. (1995). *Nauczyciel: zawód czy powołanie?* W: tegoż (red.), *Drogi i bezdroża kształcenia nauczycieli w Polsce*. Radom: Wyższa Szkoła Inżynierska w Radomiu.
- Szłosek F. (2000). System doskonalenia wewnątrzszkolnego nauczycieli podstawą sukcesu. W: C. Plewka i H. Bednarczyk (red.), *Vademecum menedżera oświaty*. Radom: Instytut Technologii Eksploatacji.
- Szłosek F. (1987). *Przygotowanie a praca nauczycieli teoretycznych przedmiotów zawodowych*. Warszawa: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. W. Spasowskiego w Warszawie.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 roku – Karta nauczyciela (Dz.U. 2014, poz. 191).
- Ustawa z dnia 21 listopada 2001 roku o zmianie ustawy – Karta nauczyciela, ustawy o systemie oświaty oraz ustawy – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego (Dz.U. nr 144, poz. 1615).
- Walkowiak T. (2019). *Nowoczesny nauczyciel w szkole*. W: F. Szłosek (red.), *Pedagogika bez granic*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Werchowna Rada Ukrainy (1999). *Zakon Ukrainy „Pro zahalnu seredniu osvitu”*. Zaczerpnięte 2 marca 2016. Strona internetowa: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
- Werchowna Rada Ukrainy (2001). *Zakon Ukrainy „Pro doszkiilnu osvitu”*. Zaczerpnięte 14 lutego 2016. Strona internetowa: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
- Werchowna Rada Ukrainy (2002). *Zakon Ukrainy „Pro wyszczu osvitu”*. Zaczerpnięte 25 marca 2016. Strona internetowa: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
- Werchowna Rada Ukrainy (2015). *Zakon Ukrainy „Pro Derżawnyj bjudżet Ukrainy na 2016 rik”*. Zaczerpnięte 29 sierpnia 2018. Strona internetowa: zakon.rada.gov.ua/go/928-19